

Panoràmica de la folklorística valenciana: autors, períodes, textos i contextos¹

Vicent Vidal
Universitat d'Alacant

Una proposta de periodització

A falta d'una proposta de periodització històrica de la folklorística valenciana, en alguna ocasió hem mirat d'enunciar-la molt sumàriament (vegeu, per exemple, Vidal, 2015a² i 2015b), encara sense una justificació empírica degudament detallada, però fonamentada en el resultat de la nostra recerca. L'objectiu d'aquest treball no és més que la presentació d'aquesta justificació, que ha de servir, alhora, de repàs cronològic pels principals autors, obres i institucions dedicats al folklore valencià dins dels contextos que els feren possibles, amb el benentès que aquest recorregut haurà de deixar de banda la revisió d'autors i obres que, malgrat l'interès, ocuparien un espai potser menys preminent. Aquesta proposta de periodització ha estat elaborada tenint en compte tres aspectes essencials: les propostes i els treballs previs fets en aquest sentit, el context historicosocial, cultural i literari i la producció mateixa de tema folklòric al País Valencià.

Pel que fa a les propostes i els treballs que, d'una manera o d'una altra, plantegen una perspectiva històrica per als estudis folklòrics, hem tingut presents els que s'han donat a conèixer per als diversos territoris del domini lingüístic. Ben especialment, el treball de referència de Prats, Llopart i Prat (1982), una síntesi de la història del folklore a Catalunya; encara que també són interessants els treballs d'Aguirre (1986 i 1992, que inclouen referències al País Valencià), Prats (1988, 1990, 1991-1992), Calvo (1997) o, per a les Illes Balears, Ramis (2002a i 2002b). En un nivell més general, són igualment interessants les aportacions de Guichot ([1922] 1984) per a Espanya i Europa, Cocchiara (1952) per a Europa, o Cochiara (1947) per a Itàlia, Dorson (1968) per al Regne Unit i Dorson (1959 i 1971) per als EUA. Per al País Valencià no existeixen treballs generals d'història del folklore més enllà d'aportacions concretes a l'estudi d'un autor o d'una obra; potser amb la breu excepció del "Pròlec" a *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (Martínez 1927), de característiques irregulars.

Els altres dos aspectes que tenim en compte per a la periodització (el context i la producció mateixa) estan íntimament lligats. Els contextos polítics, historicosocials i literaris condicionen l'aparició —i les formes d'aparició— d'autors i publicacions d'interès folklòric i, per tant, necessàriament condicionen la nostra periodització. És

¹ Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P. Així mateix, forma part de l'activitat de recerca duta a terme a través del programa VALi+d finançat per la Conselleria d'Educació, Formació i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

² L'estadi encara molt incipient de la nostra recerca en aquest primer article, escrit l'any anterior a ser fet públic, fa que discrepem sensiblement de la periodització que hi enuncíem: ara, com veurem, situem el període de la institucionalització des de 1912 fins a 1939, al final de la Guerra Civil, i no fins a 1947, data de publicació del tercer volum de *Còses de la meua terra*, de Francesc Martínez; i tancaríem el període franquista l'any 1975, amb la mort de Franco, per bé que va ser l'any 1976 quan Enric Valor publicaria el segon volum de l'*Obra completa*. Tot i que una periodització d'aquestes característiques mai no pot ser exacta i ens forçaria a fer una certa ziga-zaga per mantenir aquestes obres esmentades de Martínez i Valor dins dels períodes anteriors, on creiem que han de pertànyer, entenem que el pes històric de la mort del dictador i les conseqüències polítiques i històriques derivades tenen moltes més implicacions per a la història del folklore que no pas la publicació d'aquells volums. Hem d'agrair aquest canvi de perspectiva a les observacions del prof. Dr. Joan Borja.

obligat, per això, tenir ben presents, sobretot, les especificitats culturals, històriques i polítiques del País Valencià. En comparació amb Catalunya i les Illes Balears, la quantitat —i, sovint, la qualitat— de les publicacions, dels autors i de les institucions que s'han dedicat al folklore al País Valencià és força migrada abans dels anys 80 del segle XX —i molt particularment durant la Renaixença—, amb notables excepcions. En un altre sentit, els avatars històrics i polítics seran especialment determinants per explicar-se el desenvolupament diacrònic del folklore, com moltes altres àrees de coneixement, durant els anys del franquisme (1939-1975), que truncaria molts avenços previs a nivell cultural i institucional.

D'altra banda, la consideració del folklore com una disciplina diferenciada (amb un mètode) ens impedeix d'afirmar que existisquen folkloristes *pròpiament dits* ben bé fins a 1912, l'any de l'aparició del primer recull veritablement folklòric al País Valencià: *Còses de la meua terra*, de Francesc Martínez i Martínez, amb un pròleg ben interessant de Francesc Badenes Dalmau. Aquest canvi de paradigma, unit amb unes altres aportacions folklòriques d'aquests i d'altres autors, ens mena a considerar l'afaiçonament d'un canvi d'etapa. Això no implica que la gestació del folklore durant els anys previs no siga d'interès: ho és, i molt, al nostre parer, entre altres raons, per l'estadi *protofolklòric* que hi presenten les publicacions que poden ser d'interès, perquè pot ser ben útil des d'un punt de vista comparatiu respecte d'altres regions o països —particularment del mateix domini lingüístic o cultural— i perquè es tracta, sens dubte, del context en què es formaran els primers folkloristes valencians.

Per tot plegat, hem convingut a distingir quatre grans períodes des de la Renaixença ençà, amb el benentès que els límits dels períodes han de ser flexibles i que la inclusió d'uns autors o uns altres dins d'un període concret pot dependre més del tarannà i els moviments de cada etapa que de la data d'aparició: caldrà comentar-ho en cada cas. El primer període, que podríem considerar dominat per la Renaixença i influït pel romanticisme, abraça des de 1873, any de datació del primer document d'interès folklòric al País Valencià, fins a 1912. En el segon període apareixen els primers folkloristes valencians pròpiament dits i algunes institucions comencen a coordinar-ne la tasca: abraçaria des de 1912 fins a 1939, any en què finalitza la Guerra Civil. El tercer període es veu molt subjugat a les condicions del franquisme i, per tant, comprendria des de 1939 fins a 1975, amb la mort de Franco. Finalment, durant el quart període, des de 1975 ençà, amb l'arribada de la democràcia, l'ensenyament en valencià i el desenvolupament de la folklorística al si de la universitat, hi trobarem un veritable reviscolament dels estudis folklòrics que implicarà la publicació de nous treballs de camp i recerques que seran claus per a la divulgació, la difusió i la investigació del folklore.

1873-1912: Renaixença, romanticisme i folklore

L'interès per la recuperació i l'estudi del folklore a Europa és creixent durant la segona meitat del segle XIX i es desenvolupa amb major o menor força al llarg del segle XX fins a assolir les qualitats científiques exigibles a qualsevol altra disciplina humanística. Durant una bona part del desplegament d'aquesta matèria, però, aquells que s'hi han acostat ho han fet sovint tocats d'un discurs que ha lligat la idea de folklore amb la identitat, la construcció nacional i l'evocació del passat. A finals del segle XVIII i principis del XIX emergien els moviments de nacionalisme romàntic en què hom cercava el record d'un passat amb unes finalitats més exemplars que no pas antropològiques: calia trobar un model de societat *històric* amb el qual construir una base sòlida per a la nació. Aquests moviments van involucrar d'una manera decisiva una bona part dels folkloristes europeus posteriors, comptant-hi també els valencians —encara a hores d'ara.

En realitat, és difícil acceptar que hi haja reculls folklòrics valencians pròpiament dits abans del primer volum de *Còses de la meua terra* de Francesc Martínez (1912):³ si de cas, amb una excepció que comentarem tot seguit. Prèviament, la literatura popular al País Valencià podia aparèixer esporàdicament en revistes, sobretot satíriques i humorístiques, com a font d'entreteniment, molt barrejada amb el costumisme —i gairebé indestriable—, o bé versionada i transformada literàriament, és a dir, més com una font d'inspiració literària que no pas com un material per conservar i estudiar. Prendrem, en qualsevol cas, els autors i les obres d'aquest període com uns precedents importants per al desenvolupament del folklore valencià i com un període de formació per als primers folkloristes valencians.

Un dels noms més destacats d'aquest període és Joaquim Martí i Gadea (Balones, 1837 - Mislata, 1920). És un dels autors més remarcables del període per la quantitat de materials recollits i pel reconeixement posterior de la crítica,⁴ encara que hom coincideix a retreure'n el mètode. Martí publicà diversos reculls miscel·lanis en què es barregen materials de creació literària amb alguns materials d'interès folklòric. El seu discurs no es fonamenta, com hauria de ser esperable en l'època —per la tònica general del romanticisme i la Renaixença— en la recuperació d'un passat amb esperit identitari, sinó que s'acostava més al to de les revistes satíriques: proposava utilitzar el folklore com a pur entreteniment. El fet que Martí i Gadea optés per treballar allunyat dels principals centres de difusió cultural com València i, més concretament, de Lo Rat Penat, més acostats a aquella recerca i difusió de la identitat a través del passat, a banda, és clar, de la seva pròpia voluntat com a escriptor, podrien explicar aquest fenomen.

Les obres d'interès per al folklore de Martí i Gadea, generalment publicades sota pseudònim,⁵ són *Ensisám de totes herbes* (1891), *Caps y senteners* (1892), *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del gè* (1906) i *Folk-lore valencià titulat Pitos y Flautes* (1914). De tots aquests títols, el més semblant al que avui coneixem com una miscel·lània folklòrica seria el primer, *Ensisám de totes herbes* (1891), i encara així s'hi escolen materials de creació. A partir de *Caps y senteners* (1892) l'autor va incloure textos propis que apareixen totalment o parcialment fosos amb els recollits. En *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del Gè* el pes del material literari ja supera, de molt, el material folklòric. No obstant això, té l'encert de presentar un petit article per a molts "modismes" en què n'explica dades contextuais i explicatives del significat, cosa que diferenciaria aquesta obra de molts altres reculls paremiològics valencians que es limitarien a fer llistats de fraseologia, sense cap mena d'explicació ni equivalència. És, per això, una de les millors aportacions d'aquest autor.

En conjunt, l'obra de Martí i Gadea es caracteritza per la gran diversitat genèrica: els volums citats contenen, a banda del material literari i costumista, fórmules rimades, fraseologia, renoms, succeïts, retrucs, cançons curtes sense notació musical (cobles), rondalles i contarelles, creences, anècdotes sobre personatges populars, acudits, endevinalles, llegendes i tradicions. Els altres elements característics són el desordre generalitzat, la falta de mètode i un clar filtratge ideològic catòlic-conservador, que

³ De fet, en el seu repàs a la història del folklore espanyol, Guichot apunta, per al període 1875-1900, que el País Valencià "Fué la región que ni siquiera hizo gestiones para fundar su centro [de folklore], ni aun para seguir el movimiento folklórico general" (199), i cita dues obres literàries que s'inspiren en la literatura popular. Per als anys de 1900-1921 cita (traduint els títols al castellà) *Rondalles del poble* de Badenes Dalmau (1900), *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del gè* (1906) i *Còses de la meua terra* (1912 i 1920), a més d'altres obres d'interès per a la cultura popular (Guichot, 233).

⁴ Vegeu Vidal (2015a): dos dels grans folkloristes posteriors, Francesc Martínez i Martínez, primer, i Manuel Sanchis Guarnier, després, en reconeixien gratament l'obra.

⁵ Entre els més freqüents, utilitza "el sarvajo" 'sarvatxo' (malnom dels baloners) o "un aficionat."

segurament es deuen a la seva procedència religiosa, d'una banda, i a la voluntat clara i explícita de ser fonamentalment obres de pur entreteniment, de l'altra —un entreteniment que, tanmateix, no renuncia a una certa voluntat d'augmentar el sentiment valencianista a través de la popularització de “les coses del nostre antic reyne” (Martí, 1882: 7). Les fonts dels seus textos sovint són orals, però no sempre: de vegades també són escrites, a banda de les que són pura creació. En general, però, tot plegat és impossible de determinar, per bé que en algun cas sí que indica la font culta, especialment quan és l'obra d'algun dels patricis de la Renaixença; i l'oral, en alguna nota dispersa. Martí i Gadea, doncs, desputa, fonamentalment, perquè la seva producció literària més important i reconeguda és la que té a veure amb el folklore; i perquè la quantitat de materials que va recollir, tot i barrejada amb elements de creació, és la més gran i diversa produïda per un sol home al País Valencià fins el moment.

Aquest autor, però, no acabava d'encaixar dins del discurs oficialista de la Renaixença —se'n volgué aïllar conscientment— ni, de fet, dins la percepció europea romàntica del folklore. Aquesta altra percepció només la trobarem dins d'aquell altre discurs més oficialista.⁶ Quan els autors cultes de la Renaixença valenciana decideixen recórrer a algun element folklòric, el recreen literàriament d'acord amb el lema *floralesc pàtria, fe i amor*, generalment dins d'un ambient que evoca una València medieval mítica.

En aquest sentit, convindria destacar els dubtes que generaven alguns gèneres entre els escriptors valencians de la Renaixença i l'ús que en feien. No són poques les obres que, amb el mot *llegenda* al títol, recrearien fets històrics relatius al passat valencià, normalment en vers: a tall d'exemple, “La Torre de la Boatella. Llegenda,” de Vicent Blasco Ibáñez (1883), una “llegenda” en vers que narra l'entrada dels cristians a València; *Mariola: llegenda del temps de les Germanies*, de Francesc Badenes Dalmau (1897), una composició poètica que podria tenir l'origen en una llegenda històrica ambientada en les Germanies; o “La copa d'Argent: llegenda del segle XVI,” de Constantí Llombart (1887) que va merèixer la flor natural dels Jocs Florals de València, entre altres raons, per “lo sabor d'època, coneiximents històrics que l'autor revèla, y sobre tot, l'entusiasme y esperit de valencianisme qu'en ella resplandixen” (dictamen del Jurat dels Jocs Florals, certificat per Julio Oltra de Leonardo; Llombart, 1887: 6); o “La mort del Conqueridor. Llegenda del segle XIII,” del mateix autor (1888), ambientada en fets històrics sobre Jaume I i també premiada en els Jocs Florals.

Aquesta darrera “llegenda” és interessant, precisament, pel discurs crític que va generar i que dóna compte de l'interès, la concepció i la crítica que podia rebre el gènere. El jurat va valorar positivament que una “llegenda” fos coherentment i versemblantment històrica i fos capaç de vehicular-hi l’“esperit de valencianisme:” la identitat lligada a la història. No obstant això, a propòsit d'aquest text, hi va haver una intensa polèmica en un seguit d'articles creuats del tercer volum de la revista *El Archivo* (1888-1889) que comencen amb l'article “Historia o poesía,” signat per Valentín Claret.⁷ Claret hi critica la convocatòria d'un dels premis dels Jocs Florals a un

poema ó leyenda en verso, de dimensiones regulares, en que se canten ó describan los hechos principales de la vida del Rey D. Jaime el Conquistador, *rigurosamente ceñidos á la verdad histórica y justificados con los correspondientes testimonios de los historiadores* (Ajuntament de Dénia & Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 7; la cursiva és seva).

⁶ En faig una anàlisi més aprofundida en Vidal (2015c).

⁷ Segons Marín *et al.* (74) aquest era el pseudònim de l'arabista Julià Ribera; en canvi, Ernest Belenguier (138) sosté que es podria tractar de Teodor Llorente, encara que aquest solia signar els seus articles literaris i polítics com a Valentino.

Aquesta crítica ve pel fet que li sembla incompatible el rigor històric (fonts documentals incloses) amb la creació literària, més enllà de la versemblança històrica exigible a qualsevol text literari basat en uns fets passats. El premi atorgat al poema de Llombart generarà elogis i defenses en la revista per part de Ramón Campanar⁸ que comptaren amb dures rèpliques de Claret i contrarèpliques de Campanar i fins i tot amb una carta al director de Llombart mateix.⁹

Aquest conjunt d'articles creuats, així com la convocatòria i el resultat literari del premi floralesc, són una bona mostra de la manera com s'entén el gènere de la llegenda, quins dubtes genera i quin paper té en el segle XIX: més que no pas un gènere de la tradició oral, per als nostres literats la llegenda és un gènere en prosa o en vers¹⁰ de la literatura de creació que ha de basar-se en fets històrics. En la Renaixença, aquest gènere s'imbrica en la recerca d'un passat històric gloriós que justifique la pràctica poètica i conjure l'exaltació nacional (la *pàtria* en el lema floralesc *pàtria, fe i amor*). Se'n podria dir *llegenda històrica* i, de fet, Josep M. Pujol ja n'ha advertit la problemàtica i la distància amb el folklore: la *llegenda històrica* no és folklore perquè “el seu context no és el de la interacció en petit grup sinó el de la crònica medieval, renaixentista o barroca” (Pujol, 78), o, en el nostre cas, un certamen literari; i, a més, aquestes llegendes “reflecteixen només els desigs que sobre l'ordre singular dels esdeveniments polítics del passat han tingut determinades minories, igualment polítiques, posteriors” (Pujol, 78-79). Així ocorre en les composicions de Llombart i dels altres autors floralescos: es tracta de la formació d'una idea “llegendària” (en el sentit de mítica, fundacional) adequada al sentiment “patriòtic” de la Renaixença. Però no s'estava fent cap recull ni es tenia present la tradició oral. Tot plegat, per tant, encara era ben lluny del folklore.

És significativament diferent un altre cas de recreació literària del folklore per part d'un escriptor valencià de la Renaixença: *Rondalles del poble* (1900), de Francesc Badenes Dalmau. A diferència d'aquelles “llegendes” que, de fet, encara no tenien res a veure amb el folklore, ací Badenes inclou 10 narracions anotades, amb una base folklòrica identificable i la intenció explícita de l'autor de buscar i transcriure romanços tal com féu Marià Aguiló en el *Romançer*. Tanmateix, Badenes només troba un romanç, que hi transcriu pràcticament sense “posar la mà” (Badenes 1900: 133), per la qual cosa opta per literaturitzar-hi nou rondalles i llegendes recollides de l'oralitat. L'autor no escapa d'una concepció estrictament literària del folklore en tant que l'utilitza per a la recreació, fins el punt de versificar els materials que devia trobar originalment en prosa. En la seva obra, però, s'observa un petit pas respecte de la major part dels autors que li eren contemporanis, atès que, a través de les diverses notes a cada narració, Badenes desgrana una concepció de la disciplina folklòrica molt diferent i molt més avançada i conscient que la de qualsevol dels escriptors floralescos citats. No només entén la necessitat de fer treballs de recerca basats en els informants orals, sinó que a més demostra conèixer bé els gèneres folklòrics que hi treballa (la rondalla, la tradició, la llegenda i el romanç) amb una distinció conceptual perfecta. Aquesta maduresa crítica assoliria el seu clímax en el pròleg que ell mateix elaboraria per a *Còses de la meua terra* (Martínez, 1912).

Des del nostre punt de vista, el “Prolech” de Badenes en aquest llibre representa el final d'un període i l'inici del següent. És cert que no es tracta de cap aportació

⁸ Possiblement també es tracta d'un pseudònim, com apunta Belenguer (138).

⁹ Ho comentarem sumàriament en Vidal (2015c) i ha estat estudiat per Estrela (2014).

¹⁰ Tanmateix, el fet que siga en vers fa vacil·lar el jurat del Consistori, com transcriu Campanar: “Es una important llegenda del segle XIII, que aixina la califica l'autor, pero qu'en sentir del Consistori poguera molt be denominarse poema” (Ajuntament de Dènia i Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 141).

excepcional; però sí que és un document extraordinari, per inicial, perquè no n'hi havia hagut cap d'anterior semblant al País Valencià. Era la primera vegada que un valencià reflexionava per escrit i amb una certa erudició sobre el folklore en general. Badenes hi va plantejar reflexions a l'entorn del diàleg entre la literatura popular i la literatura culta, amb un subratllat especial per aquelles obres cultes que aprofitaven la literatura popular; i oferí un gran llistat de gèneres que anava molt més enllà dels prototípics —més encara, feia notar l'existència de gèneres barrejats o complexos—, cosa que sobrepassava àmpliament els grans gèneres canònics que havien estat treballats pel romanticisme: sobretot, les balades o romanços, les rondalles i les llegendes —els tres gèneres, precisament, que ell mateix havia conreat en *Rondalles del poble*. En poques paraules, aquell pròleg va ser un exercici crític de dignificació del conreu de la literatura popular, amb un grau de modernitat considerable: entre altres, demostrava estar al cas de les tesis de les escoles mitològica o històrica —tot i no estar-hi totalment d'acord—, com ha defès Baldaquí (1996), però també de l'estudi comparatiu —i no cenyit al mer inventari— de la paremiologia.¹¹

A banda de les iniciatives individuals de Martí i Gadea i de Badenes Dalmau, encara podríem citar com a material relacionat l'aportació col·lectiva que es féu des del primer excursionisme valencià. Com és sabut, l'aparició de l'excursionisme a Catalunya, que si més no en els seus inicis tingué una missió més cultural o científica que no pas esportiva, va desencadenar una renovació clau per a l'estudi del folklore. Al País Valencià, malauradament, els resultats no serien tan satisfactoris. No podien ser-ho: la situació de base era molt diferent, perquè els interessos de l'elit cultural valenciana havien estat diferents.

Tot i així, pocs anys després de la creació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876), de l'Associació d'Excursions Catalana (1878) i de la fundació de Lo Rat Penat (1878) es crearia a València el Centre d'Excursions Científicoliteràries i Artístiques (1880), que dependria de Lo Rat Penat.¹² Una anàlisi de les cròniques de les excursions publicades en la premsa fins a 1911 (Roca 2011) revela, com era d'esperar, que el folklore queda ben lluny de ser una prioritat per als excursionistes valencians. La prioritat és l'estudi de la història i l'arqueologia: les mostres escasses d'interès folklòric (apareixen en menys d'un quart del total de les cròniques transcrites per Roca, que té voluntat d'exhaustivitat) no deixen de ser notes de color per a la resta de dades històriques o culturals. No hi ha, tampoc, una voluntat de seguir un mètode folklòric, sinó que més aviat es pretén satisfer la curiositat del lector i complementar —o ornamentar— la prosa descriptiva del patrimoni valencià que els excursionistes descobreixen en les seves eixides. En qualsevol cas, les mostres de folklore en l'excursionisme valencià corroboren la manca generalitzada d'interès per aquest camp per part dels literats de la Renaixença.

Ben diferents són els casos dels primers reculls etnomusicològics valencians. Es podria ben dir que la tradició de la recol·lecció folklòrica musical al País Valencià segueix una línia evolutiva diferent i, fins i tot, sovint independent de la més literària o narrativa. Només es toca quan apareixen miscel·lànies folklòriques amb la inclusió de la

¹¹ Badenes considera que en els reculls valencians publicats fins llavors sobre “adagis i refrans” “falta l'estudi comparatiu” —que era la manera de treballar-los llavors, com féu, per exemple, Sebastià Farnés a Catalunya— “i la divisió entre autoctons y forasters” (Badenes, dins Martínez 1912: XIII) —un escull, cal dir-ho, que Francesc Martínez mateix no superaria: ell també es limitaria a l'inventari. És a dir, Badenes critica la metodologia de treball dels reculls paremiològics fets fins llavors al País Valencià perquè no segueixen les passes de la “ciència folk-lòrica.”

¹² L'any 1888 Constantí Llombart fundà a València una altra societat excursionista, L'Oronella, que no va arribar a quallar ni generà cap material de valor per al folklore.

transcripció musical o quan hi ha iniciatives relacionades (com ara l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i el Llegendari Popular Català). Segurament l'explicació és senzilla: fer una recol·lecció del cançoner té sentit, sobretot, si es fa també amb la transcripció de la notació musical; aquesta transcripció només és capaç de dur-la a terme una persona formada en estudis musicals, mentre que per a una recol·lecció de materials textuais, en principi, no cal una formació complementària... cosa que explica que els reculls del folklore musical sovint són més acurats, fidels i encertats que els altres tipus de recull.

El primer recull folklòric de què tenim constància al País Valencià és un manuscrit d'Eduardo Ximénez Cos (València, 1824-1900) datat el 1873. Va ser un encàrrec per ser presentat a l'Exposició Universal de Viena de 1873. A diferència de tots els autors i les obres citades fins ara, que podríem titllar de *protofolklòriques*, sempre molt decantades cap a la literatura, aquest document presenta una intencionalitat i uns resultats que apunten clarament al folklore. Es tracta d'un manuscrit inèdit titulat *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia, transmitidos al papel y coleccionados por el profesor de música valenciano Sr. D. Eduardo Ximénez*. Es conserva en la Biblioteca Nacional de Madrid (signatura M-1020) i en fa un breu estudi Miguel Ángel Picó (2003). És un breu recull de set cançons i quatre danses populars valencianes amb un preàmbul d'Emiliano Teixeró. Encara que és l'única aportació d'interès per al folklore del seu autor i és força breu, ja demostra un primer intent de col·lecció i transcripció de la cançó i la música popular valenciana amb una certa dosi de reflexió i molt més encert que els altres reculls d'aquest període. Ximénez pretén reconstruir la que havia de ser la música original dels cants i les danses, adulterada per la transmissió intergeneracional, segons l'esperit romàntic de l'època i de les teories romàntiques en voga en aquell moment. Però, precisament per això, segons el pròleg de Teixeró, es busquen cantaires que conserven l'esperit popular i en fan la recol·lecció in situ. El recull inclou una reflexió breu de Ximénez sobre l'autenticitat o no d'alguns tipus de melodia popular a València i alguna premissa teòrica sobre la influència àrab en la música valenciana, que s'accepta sense ser demostrada. Més que testimonial, el valor d'aquest document és històric: en realitat, no deixa de ser el tret de sortida del folklore valencià i una mostra claríssima de la manera de treballar i entendre el folklore des d'un punt de vista romàntic.

A banda d'aquest interessant recull, durant aquest període també apareix *Cantos y bailes populares de España* de José Inzenga (1888) que inclou un apartat dedicat a "Cantos y bailes de Valencia," referit, sobretot, a les comarques de l'Horta, la Ribera (Alta i Baixa) i la Vall d'Albaida. Inclou referències a costums, festes, balls i instruments musicals i divuit partitures de cançons (albades, romanços, jotes, etc.) i tocatés instrumentals, seguides de comentaris aclaridors de la informació contextual i funcional de les cançons i melodies amb tota mena de detalls. Al costat del recull de Ximénez, és un recull d'un interès ben notable per a l'etnomusicologia.

En definitiva, entre 1873 i 1912, Renaixença, romanticisme, literatura i folklore serien gairebé indissociables al País Valencià. Es tracta d'un període molt marcat pel context cultural renaixentista i que en bona mesura depèn d'iniciatives individuals com les de Joaquim Martí i Gadea i Francesc Badenes Dalmau. No obstant això, aquest context seria el que fonamentaria les bases de la recerca folklòrica posterior i, ben especialment, del nostre primer gran folklorista: Francesc Martínez i Martínez. En el camp del cançoner, les primeres recerques de Eduardo Ximénez i José Inzenga són d'un gran valor i, a diferència de la resta d'autors, sí que encerten a transcriure adequadament els elements d'interès per al folklore.

1912-1939: El folklore com a disciplina. La col·laboració institucional

L'any 1912 es publica a València *Còses de la meua terra (primera tanda)*, de Francesc Martínez. Amb la seva obra s'enceta un període en què el folklore fa el pas de la literatura a l'emancipació. Comença a utilitzar-se el terme amb més freqüència — passa, fins i tot, a formar part del títol d'una de les publicacions de Joaquim Martí i Gadea, *Folk-lore valencià titulat Pitos y Flautes* (1914)—, apareix un primer deixeble de Martínez, Adolf Salvà, i naixen algunes institucions que, coordinades o no des del País Valencià, hi repercuteixen directament, en major o menor grau, en la recollida i la recerca. Parlem, fonamentalment de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, del Llegendari Popular Català, de la Societat Castellonenca de Cultura i del Centre de Cultura Valenciana.

Abans, però, de l'aparició d'aquestes primeres institucions, és Francesc Martínez (Altea, 1865-1946) el primer valencià a dedicar una atenció especial i perllongada al folklore. Hi constatem una obra vasta i àmplia en la quantitat de materials recopilats i en la concepció mateixa del folklore. Entre les publicacions d'interès per a la literatura oral popular convé destacar els tres volums de *Còses de la meua terra (La Marina)* (1912, 1920 i 1947), *El folklore valencià en el Don Quijote* (1922), *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (1927) i *Llegendari valencià* (1995).

Ja hem comentat que la rellevància de *Còses de la meua terra* comença en el pròleg de Francesc Badenes Dalmau, però la resta del volum també és trencador per ell mateix al País Valencià: és la primera publicació valenciana en què es recull el folklore d'una àrea geogràfica concreta. S'hi conjuga l'inventariatge amb un altre propòsit clarament descriptiu, fins i tot etnogràfic. Els tres volums de la miscel·lània inclouen detalls sobre el vestit, l'habitatge, les eines de treball, la gastronomia, les supersticions i creences, els costums, les festes, els jocs i tota mena de folklore verbal com tradicions, anècdotes, succeïts, llegendes, rondalles, cançons, endevinalles, oracions i parèmies. Encara que la presentació i l'ordenació del material no sempre és adequada —directament desordenada i poc acurada en alguns casos— s'observa una evolució clara, sobretot, en el tercer volum (1947), en què els jocs, la música i tots els materials descrits es presenten classificats sota uns epígrafs clars. Tanmateix, en general, el mètode i l'ordre és variable: alguns materials es repeteixen entre uns volums i uns altres, hi ha un filtratge explícit, no hi ha transcripció de les narracions (se'n fa una redacció a partir d'informants indeterminats, si seguim la tipificació d'Oriol [2014])... però també és cert que Martínez sol apuntar informació contextual, especialment en jocs, cançons i oracions; de vegades assenyala la procedència d'alguns dels textos (fonts escrites o informants orals) i, en el cas de les cançons, espera a publicar-les en el darrer volum perquè obté la col·laboració del músic Diego Ciutat Bardissa, que s'encarregà de la transcripció musical.

De la resta de publicacions, és especialment remarcable *Folklore valencià* (1927), no tant pel recull de narrativa d'interès folklòric, que apareix molt literaturitzat i combinat amb textos clarament costumistes, sinó, sobretot, pel "Pròlec." Aquest text representa, al nostre parer, la culminació de la maduresa crítica de Martínez com a folklorista. Són dos, fonamentalment, els eixos en què Martínez hi desplega els seus coneixements: alguns aspectes teòrics sobre el folklore, d'una banda, i un recorregut bibliogràfic crític sobre llibres valencians d'interès folklòric, de l'altra. En el primer cas hi ha una reivindicació de la "ciència folk-lòrica" i algunes notes sobre com ha de ser la tasca del folklorista: apunta com ha de fer-se la cerca d'informants i com s'ha d'evitar el falsejament de les dades recollides, a més d'estar al corrent d'algunes teories com el comparativisme i l'escola historicogeogràfica per a la catalogació de les rondalles (v.

Baldaquí, 172). En el segon cas, estariem davant del primer intent d'elaborar una història del folklore valencià. Per bé que, a través del resseguiment bibliogràfic que s'hi fa, la majoria dels títols s'acostarien més al costumisme i a la cultura popular (sovint espigolada dins d'obres literàries), no deixa de ser un repàs interessantíssim per una cinquantena d'obres d'una vintena d'autors des del segle XVIII fins a 1926, amb la inclusió d'obres inèdites que testimonien els contactes de l'autor amb l'elit cultural valenciana. En aquest repàs destaquen, de fet, dues figures que ací també hem tractat amb una dedicació especial: Joaquim Martí i Gadea i Francesc Badenes Dalmau. El primer, perquè, per a Martínez, és el primer folklorista valencià “per lo abundosa de sa producció” (Martínez 1927: 28); el segon, perquè és el seu “iniciador” en els estudis folklòrics. Amb aquest pròleg, Martínez dóna forma a la folklorística valenciana i s'inscriu a ell mateix dins d'una tradició.

La intensa producció de Francesc Martínez en el camp del folklore, però, va més enllà de la publicació d'obres que, cal dir-ho, tenien una recepció molt limitada: en *Còses de la meua terra*, per exemple, el tiratge era curt; la primera reimpressió, facsimil, data de 1987; i ell mateix va repartir gratuïtament alguns dels llibres entre els seus amics, fins el punt que se'n queixa obertament en el “Pròlech, advertència, o lo que siga” de la “Segona tanda” (1920). Més enllà d'aquestes publicacions, Martínez també va treballar el folklore des del camp institucional: va ser nomenat director de número del Centre de Cultura Valenciana l'any 1915 (en seria director degà entre 1941 i 1942) i fou president de la Secció d'Etnografia i Folklore d'aquest Centre des de la fundació (1922).

Sota la seva direcció, la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana intentà començar una campanya de recollida de folklore nadalenc. Es va repartir un qüestionari en diverses ocasions, tant en privat com en la premsa, però la resposta a aquests qüestionaris fou minsa —i actualment només se'n conserva una part mínima en els arxius de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana. La tasca d'aquesta secció, doncs, i del Centre en general, fou molt limitada i d'una escassa repercussió pública, malgrat que hi va haver un esforç notable de gestió i coordinació en la recollida de materials.

Més visibles van ser els fruits de Francesc Martínez en el *Llegendari Popular Català*, promogut per la Institució Patxot: en fou president de la primera edició¹³ (1926) i participà amb un recull en la tercera (1929), que ha estat editat i estudiat per Josep M. Baldaquí (Martínez 1995).

De fet, ens hem referit al *Llegendari Popular Català* com una de les iniciatives institucionals que va repercutir directament en el folklore valencià. Encara que efectivament és així, els resultats *materials* només són dos llegendaris: el *Llegendari valencià* de Martínez (1995) i les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens, recentment estudiades i editades per Borja (2016a). Tanmateix, la qualitat i les característiques d'aquestes dues obres són excepcionals: una veritable pedra de toc en la història del folklore narratiu valencià.

Pel que fa al *Llegendari valencià* de Martínez, es tracta d'un recull de prop d'un centenar de “llegendes” (encara que s'hi inclouen altres tipus de narracions: rondalles,

¹³ Hi ha hagut una certa confusió en l'atribució, també a Martínez, de la presidència del II Concurs del *Llegendari Popular Català*. L'error apareix per primera vegada en la biografia de Martínez feta per Sánchez-Cutillas (92) i reapareix en l'inventari dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Massot 1993: 354), de fet, remetent a un document que parla de la presidència de Martínez en el primer concurs, i no pas en el segon (Massot 1993: 365). En realitat, la presidència d'aquella segona edició correspongué a Sebastià Farnés, tal com figura en el *Dietari* de la Institució Patxot (72). Martínez no participà en la segona edició, ni com a jurat ni com a concursant.

anècdotes, succeïts, costums...) a les quals l'autor no s'estigué de donar-ne forma literària quan no provenien d'una font escrita —en aquest cas, gairebé sempre copiava i enganxava els fragments directament de la font, incloent-hi textos seus ja publicats. Seguint les bases del concurs, les “llegendes” presenten una relació, en aquest cas geogràfica (són valencianes, i es presenten dividides per províncies, malgrat les reserves de l'autor), i els informants orals o les fonts escrites hi són consignades sistemàticament. Per bé que és cert que les bases del concurs forçaven Martínez a complir amb aquests punts d'encert des d'un punt de vista folklòric, s'hi observa, també, una autoexigència considerable i una ampliació notable al conjunt de narrativa folklòrica que havia publicat fins llavors.

Per la seva banda, les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens i Carreres (Lobos, Buenos Aires, 1881 - Perpinyà, 1954), són una col·lecció de 65 “llegendes” (encara que ací també s'inclouen altres materials narratius, com rondalles o creences) recollides de tres informants de Bolulla (Marina Baixa). Segons l'estudi de Joan Borja (2012 i, sobretot, 2016a, que inclou la transcripció i la catalogació dels materials rondallístics) es tractava d'un recull que la folklorista, establida a Pineda de Mar, havia preparat secretament com una sorpresa per al seu admirat mestre i mentor, Rossend Serra i Pagès,¹⁴ que, malauradament, va faltar abans que el veredict del concurs fos fet públic. Llorens feia aquesta aportació al llegendari valencià gràcies a la col·laboració de tres informants de Bolulla que treballaven les seves terres a Pineda (Borja 2016a: 51). Els materials, curiosament classificats seguint els criteris de Serra i Pagès pel que fa a la tipologia de les llegendes, semblen transcrits amb un alt grau de fidelitat a l'oralitat, tot i amb algun retoc lingüístic.¹⁵

Els dos llegendaris, en conjunt, representen el major esforç —i el millor resultat, qualitativament i quantitativa— que es faria en termes de narrativa folklòrica valenciana fins ben entrat el segle XX. En termes de cançoner, l'equivalent, també pel que fa a la ponderació dels resultats, és a través de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC): s'hi aconseguirien els millors resultats fins a les campanyes coordinades per Manuel Palau (a partir de la segona meitat del segle XX). L'aportació valenciana, com en el cas del Llegendari Popular Català, és reduïda pel que fa al nombre de col·laboradors —entre els quals, novament, hi ha valencians i catalans—, però no pas pel contingut.

Les contribucions valencianes més importants a l'OCPC van ser de les dues missions de cerca encarregades des de l'OCPC: la dels germans Joaquim i Just Sansalvador i Cortés (que també va participar en els primers concursos) al Comtat l'any 1924,¹⁶ i la missió de Joan Just i Josep M. Roma a les comarques septentrionals l'any 1927. A banda, cal sumar-hi la col·laboració per encàrrec d'Eduard López-Chávarri amb un petit recull (1928-1931) i una participació anònima al concurs convocat l'any 1924.

Joaquim i, sobretot, Just Sansalvador i Cortés van tenir una presència molt activa en la recol·lecció de materials del seu poble (Cocentaina) i la seva comarca (el Comtat)

¹⁴ Serra i Pagès era ben conscient de la necessitat d'atendre el folklore valencià i es va preocupar per intentar resoldre aquest tema. En l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Massot transcriu una carta de Serra i Pagès, enviada a Manuel Betí, de Castelló, en què li demanava la col·laboració o publicitat per al 3r Concurs del Llegendari Popular Català amb l'aportació de llegendes valencianes (Massot 1993: 365).

¹⁵ Borja s'hi refereix com l'intent de Llorens de forjar-hi “un estàndard supraregional *valencianocatalà* que permetera fixar literàriament els referents orals valencians que hi ha en l'origen dels textos” (2016a: 52).

¹⁶ Ho hem estudiat en Vidal (2015b).

durant els primers anys de l'OCPC. Just Sansalvador participà en els concursos de 1922 (amb un *Recull de cançons populars valencianes*) i de 1924 (amb un *Cançoner infantil de Concentaina* [sic] i un *Cançoner general valencià*, recollits l'any 1923); i, amb la col·laboració del seu germà, recorregué tots els pobles del Comtat en la missió de 1924, en què van aconseguir més de dos milers de cançons (no totes amb notació musical),¹⁷ comptant-hi, segons la seva nomenclatura, cançons de bressol, cançons relacionades amb jocs infantils, nadales, corrandes, cançons de treballada, crits populars, seguidilles, danses, cançons-xiste, crides, ambaixades, toques de dolçaina, diàlegs recitats i “cançons diverses.” Com es fa evident, aquesta és una tasca folklòrica enorme i reeixida, amb una voluntat tan exhaustiva com fos possible en cada poble, amb la incorporació de variants i de dades d'interès sobre el context, els informants, la forma i la funció de les cançons.

Quant a la missió de Joan Just i Josep M. Roma de 1927, es tracta de la incursió de dos músics catalans en el folklore musical valencià encoratjats, segurament, des de la direcció de l'OCPC atesa l'escassa participació de valencians. Aconsegueixen un total de 269 cançons i melodies en un recorregut que va abraçar diversos pobles de la Plana Baixa, el Baix Maestrat, l'Alt Maestrat i els Ports. Hi transcriuen tota mena de cançons (de treball, nadalenques, infantils, festives, religioses, etc.) preses d'informants amb els quals s'entrevistaven, però, a diferència dels germans Sansalvador, també fan algunes transcripcions a partir d'actes folklòrics espontanis, no descontextualitzats en entrevistes. En alguns d'aquests pobles, a més, coincideixen amb algunes figures de la intel·lectualitat castellanenca del moment, com Salvador Guinot, Carles Salvador o Joaquim Garcia Girona, que hi col·laboren (com a informants o com a captadors d'informants) amb entusiasme.

No són tan gruixudes les altres dues contribucions mencionades. El recull anònim valencià presentat al concurs de 1924 —per al qual ens és impossible identificar o suggerir-ne un autor— no té títol, però sí lema: “G[u]erra al cuplet.” Consta d'una seixantena de cançons de la Vall d'Albaida, l'Alcoià, l'Horta i la Costera, sense gaires peculiaritats ni una gran exigència metodològica. En canvi, la col·laboració d'Eduard López-Chávarri és la resposta a l'encàrrec que se li féu en la primera lletra de convit de l'OCPC de l'any 1922 (Massot, 1995: 16), en què era l'únic destinatari valencià d'una llarga llista de persones i entitats. Hi respon entre 1928 i 1931 amb 3 documents que contenen un total de 18 cançons de l'Horta, la Costera i l'Alt Palància, sense comptar-hi algunes danses i toques instrumentals. La tipologia és variada i l' anotació contextual no és sistemàtica ni sempre completa, però s'hi testimonia la col·laboració de López-Chávarri amb altres músics a què engrescaria per a alguna d'aquestes recerques.

L'altra iniciativa institucional que convé destacar és la tasca folklòrica de la Societat Castellonenca de Cultura.¹⁸ Fundada l'any 1920 amb Salvador Guinot al capdavant, els seus membres establirien relacions i contactes amb folkloristes catalans i rebrien revistes especialitzades d'institucions d'arreu del món. Des dels inicis de la Societat, es reparteixen entre els subscriptors del seu *Butlletí* uns qüestionaris per a la recollida de materials folklòrics especialment adreçats a la fraseologia, les oracions i els goigs. Les respostes serien publicades, sense cap anàlisi, entre 1921 i 1934. Si no qualitativament,

¹⁷ Rectifiquem el nombre que publicàvem en Vidal (2015b): una recerca posterior als materials microfilmats de l'OCPC a la Biblioteca Nacional de Catalunya ens ha permès d'accedir a materials de la missió que llavors ignoràvem, referits als pobles de Fageca i Benimassot, d'on, en una primera visita, no van aconseguir informants. No totes les cançons, és clar, tenien una melodia diferent: la gran majoria, i sobretot les numerades, són cobles o quartetes soltes que solien prendre una melodia comuna. Els germans Sansalvador van transcriure més de mig miler de melodies.

¹⁸ Vegeu-ne una primera aproximació a Escuder (2012).

els resultats, quantitativament, són notables i constaten la inquietud de l'elit cultural castellonenca per la recollida folklorica, essent, de fet, la iniciativa institucional més remarcable per al folklore gestionada des del País Valencià durant la primera meitat del segle XX.

Finalment, i encara que el resultat de la seva recerca folklorica seria publicat als anys 80, convindria incloure dins d'aquest període la tasca d'Adolf Salvà i Ballester (Callosa d'en Sarrià, 1885-1941). Els documents més interessants per a la literatura oral popular són els editats per Rafael Alemany en *De la Marina i muntanya (folklore)* (Salvà, 1988). Es tracta d'una miscel·lània folklorica escrita entre 1932 i 1939 que inclou jocs, cançons, rondalles, endevinalles i altres materials etnogràfics com la descripció de costums, festes, supersticions o l'escaldada del raïm. La indicació del context i els informants no és sistemàtica, però els materials, en general, es presenten millor classificats que en l'obra de Martínez i molt menys reelaborats literàriament. En qualsevol cas, des del nostre punt de vista Adolf Salvà representa una continuïtat clara respecte de l'obra de Francesc Martínez. No en va, degué ser amb el seu beneplàcit que Salvà seria nomenat director de número del Centre de Cultura Valenciana l'any 1941, amb un discurs d'ingrés llegit per Salvà que seria replicat per Martínez. La relació que s'establí entre tots dos, d'admiració i rivalitat,¹⁹ constata una primera i petita "escola" de folkloristes valencians que, amb la mort de tots dos als anys 40 i les circumstàncies del règim franquista, no tindria més seguidors.

1939-1975: El folklore durant el franquisme

A pesar que la guerra i el franquisme truncarien moltes de les ambicions culturals de primers de segle, el règim seria cada vegada més permissiu amb la qüestió folklorica,²⁰ fins el punt que s'organitzarien recopilacions folkloriques, sobretot d'índole musical, a través d'institucions com ara la Sección Femenina, les missions folkloriques dirigides per l'Instituto Español de Musicología (dins del CSIC) o la labor al si dels instituts d'estudis provincials. Es pot observar ben clarament que la recopilació de música folklorica és l'activitat principal durant aquest període. Paral·lelament es desenvoluparia la figura d'Enric Valor, tot un referent per als folkloristes valencians de la democràcia, o les campanyes del folklorista americà Alan Lomax, que també passaria per terres valencianes. Al costat d'aquestes personalitats, un excepcional Sanchis Guarner, que acabaria vinculat a la Universitat, desplegaria també una obra etnogràfica i etnopoètica ben contundent i faria germinar una nova línia per a la història del folklore valencià: la fonamentada sobre el rigor científic i la recerca.

La Sección Femenina fou creada l'any 1934 a fi d'assistir empresonats i familiars dels falangistes, però va ser a partir de la dictadura franquista que s'establí dins del Movimiento Nacional com una de les principals institucions per a la formació de les dones. Ja des de 1938-1939 es van formar les primeres instructoras de música, amb assignatures que incloïen el folklore dins les classes teòriques. A partir dels primers anys 40 es va començar una tasca de recerca folklorica en què s'encomanava a les graduades recollir repertoris musicals de la seva província. Aquesta tasca seria continuada al llarg de la dictadura fins a 1977, l'any en què es va dissoldre per llei el

¹⁹ En un estudi sobre els materials folklorics de Martínez que es conserven en la biblioteca de Salvà, Borja (2015) hi constata la mirada crítica de Salvà respecte dels treballs de Martínez, a més d'alguna picabaralla en la premsa.

²⁰ Sobre la tolerància del règim franquista al folklore, Prats (1996) apunta: "Cette tolérance avait sa cohérence. D'une part, le folklore renvoyait à une culture morte, traditionnelle, sans danger. D'autre part, les éléments typiques de la culture traditionnelle convenaient à l'idée franquiste d'une réduction des diverses identités nationales ou régionales espagnoles à leurs expressions folkloriques."

Movimiento Nacional. Una part important dels fons documentals es conserva actualment a la Biblioteca Nacional d'Espanya i és en procés de descripció. Aquesta documentació i, en general, tota la recerca folklòrica feta des de la Sección Femenina encara està molt poc estudiada.

Actualment, es poden comptar més d'un centenar de registres de materials valencians, bàsicament partitures amb poques indicacions sobre l'any i l'autor de la recollida. Entre els documents en què s'anota l'any de recollida, se'n troben des de 1940 fins a 1963. Els documents provenen, majoritàriament, de les comarques de l'Alcoià-Comtat i de pobles (majoritàriament no especificats) de la demarcació provincial de Castelló. Moltes d'aquestes partitures han estat arranjades per a coral perquè van ser presentades a concursos de "Coros y Danzas;" també n'hi ha que es presentaren a concursos de nadal. En general, s'hi anoten alguns comentaris contextuals o informació sobre el recollidor i els informants, per bé que en moltes altres ocasions no és així: el resultat és irregular. Al capdavant, la finalitat d'aquestes recopilacions era "proveir de material les agrupacions juvenils de cors i danses" amb un objectiu "artísticorecreatiu i no el de l'estudi o coneixement de la cultura popular en general i de la música folklòrica en particular" (Pardo & Jesús-María, 27). En qualsevol cas, és una mostra de la manera d'entendre el folklore de part del règim franquista i, per això, una de les iniciatives institucionals que funcionarien des de després de la Guerra Civil.

Molt més ingents, productives i fonamentades en la recerca van ser les "misiones folklóricas" i els concursos de reculls de música popular organitzats per l'Instituto Español de Musicología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IEM-CSIC), un projecte desenvolupat entre 1944 i 1960 molt semblant a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, però a nivell de tot l'estat espanyol. Es van encarregar un total de 65 missions a diversos investigadors i es van convocar concursos per fomentar la participació i la recepció de materials tal com ho féu l'OCPC en els primers anys. Actualment, els materials de l'IEM-CSIC es conserven en el Fons de Música Tradicional de la Institució Milà i Fontanals de Barcelona.²¹

Hi ha tres aportacions des de terres valencianes als concursos convocats per aquell Instituto Español de Musicología: dues de 1945 i una de 1949. Per a l'any 1945 hi ha un recull (Concurs C07) de Teresa Matarredona Aznar (Alcoi, 1904 - ?),²² que també col·laboraria en recollides per a la Sección Femenina, amb 21 peces d'Alcoi i la Vall de Gallinera, amb brevíssimes anotacions sobre les cançons recollides sobre el context i els informants. L'altre recull de 1945 (Concurs C10), de Bonifacio García Gil (Santo Domingo de la Calzada, La Rioja, 1898 – Madrid, 1964) inclou, entre molts altres materials referits a territoris d'arreu d'Espanya, tres cançons de Cocentaina, en què l'informant és, curiosament, Just Sansalvador Cortés, i una cançó de València. El recull de 1949 (Concurs C37) fou enviat pel folklorista villener José María Soler García (Villena, 1905-1996) sobre cançons referides al seu poble, amb el lema "Canta la Murcia alicantina."

D'entre les missions, n'hi ha 12, datades entre 1945 i 1951, que contenen materials valencians. Aquestes missions, a diferència de les organitzades per l'OCPC, no tenien una localització específica (no hi trobem cap recull que siga només valencià), sinó que es recorrien diversos pobles d'arreu de l'estat espanyol i, fins i tot, del món, entre els quals es van incloure pobles valencians.²³ Tanmateix, les missions que contenen més

²¹ Actualment es troba en un procés avançat de descripció i es pot consultar en la base de dades del web <<http://musicatradicional.eu/>>.

²² Vegeu-ne una aproximació biogràfica en Picó (1996).

²³ Aquestes missions són: la missió M06 (de Magdalena Rodríguez Mata, 1945) que inclou cançons de

melodies i cançons valencianes són les de Ricardo Olmos (especialment M26, M34 i M40), amb més de sis-centes cançons amb anotacions diverses, i les de Manuel Palau (M48), amb una seixantena de documents minuciosament transcrits i anotats. En general, els materials compilats en aquestes missions va ser elaborat amb molta cura i amb una metodologia (i una finalitat) folklòrica, amb la consignació de dades sobre els informants, el context de cada cançó i el lloc de recol·lecció. Possiblement aquesta és la tasca institucional més destacada durant el franquisme, al costat de les campanyes engegades poc després per Manuel Palau.

Sota la coordinació inicial —fins la seva mort— de Manuel Palau (Alfafara del Patriarca, 1893 – València, 1967), als anys 50 s'engeguen una sèrie de campanyes de recol·lecció musical al si de l'Institut Valencià de Musicologia (fundat i dirigit llavors per Palau; després per José Báguena i posteriorment Francisco José León) que dependria de la Institució Alfons el Magnànim. Vinculat també al CSIC, la Institució Alfons el Magnànim, nascuda l'any 1948 i que dependria de la diputació provincial de València, seria el principal organisme per a la publicació dels *Cuadernos de música folklòrica*, apareguts en tres "èpoques" (1950-1974; 1978-1979; i 1998-2013). Es tracta d'un total de 22 monogràfics sobre cançons, melodies i danses d'arreu del País Valencià, normalment localitzats en una àrea geogràfica concreta i perfectament equiparables a qualsevol de les iniciatives institucionals anteriors, superant-les en alguns casos, amb la diferència que aquests materials serien publicats. D'aquests monogràfics, inclouen cançons els *Cuadernos* de Ricardo Olmos (1950, 1952a, 1952b, 1959), que també havia participat en les campanyes de la Sección Femenina i en les de l'IEM-CSIC; els de Maria Teresa Oller (1951, 1960, 1967); el de Sendra (1951); el de Chover (1951); els de Marzal (1961, 1968); un dels tres publicats per Seguí (1974b; per tant, cap dels dos de la segona època); i els quatre de la tercera època (Pitarch & Ferrandis 1998; Picó 1999; Sala 2001; Boils & Mut 2013). En total, es publicarien centenars de cançons (més de mig miler) dels Ports, el Maestrat, l'Alcalatén, l'Horta, les Riberes, la Vall d'Albaida, la Safor, el Comtat, l'Alcoià i la Marina Alta, de gèneres molt diversos, amb molta cura per la transcripció i l'anotació contextual. D'aquestes campanyes seria interessant el desplegament de l'obra folklòrica de Ricardo Olmos, Maria Teresa Oller i Salvador Seguí, que veurien en aquests *Cuadernos* algunes de les seves contribucions més notables per al folklore al llarg de la seva trajectòria llarga i fecunda.

Per la seva banda, Salvador Seguí faria la seva primera aportació al cançoner gràcies a la convocatòria d'unes ajudes a la investigació sobre música folklòrica de 1968 per part de la Secció de Música i Folklore de l'Institut de Estudios Alicantinos (avui

València; la missió M09 (de Marius Schneider, 1945), que inclou cançons de Villena, Atzeneta del Maestrat, l'Alcora i Morella; la missió M11 (de Joan Tomàs, 1945), que inclou cançons d'Oriola, Moncada i València; la missió M12 (de Palmira Jaquetti, 1945), que inclou cançons de l'Illa Plana, València i Tales; la missió M16 (de Ricardo Olmos, 1947), que inclou cançons d'Alacant; la missió M17 (de Joan Tomàs, 1947), que inclou cançons de València; la missió M19 (de Joan Tomàs, 1946) que inclou cançons de València; la missió M26 (de Ricardo Olmos, 1947), que inclou cançons d'Albocàsser, Benassal, Benicarló, Castelló de la Plana, Morella, Vila-Real, Vilafranca i València; la missió M34 (de Ricardo Olmos, 1948), que inclou cançons d'Almassora, Benassal, Benicarló, Borriol, Borriana, Castelló de la Plana, Catí, Xert, Forcall, Sant Mateu, Tírig, Vinaròs, Piles i València; la missió M40 (de Ricardo Olmos, 1950), que inclou cançons de Cocentaina, Albocàsser, Ares del Maestrat, Bextí, Eslida, Herbés, l'Alcora, Montant, Onda, Pina, Sant Mateu, Suera, Tales, Vallibona, Vilanova de la Reina, Vinaròs, Vistabella del Maestrat, Alaquàs, Tavernes de la Vallidigna i València; la missió M48 (de Manuel Palau, 1944), amb cançons d'Alcoi, Alacant, Altea, Castalla, Elx, Pego, Canals, la Llosa de Ranes, Sueca, València i Vallada; i la missió M53 (de Manuel García Matos, 1951), que inclou cançons de Castelló de la Plana i Alacant.

Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert), un ens cultural creat el 1953 a semblança de la Institució Alfons el Magnànim, vinculat a la diputació provincial d'Alacant. L'atorgament de la convocatòria a Salvador Seguí es féu públic l'any 1971 i el seu treball de recollida veuria la llum l'any 1974 sota el títol de *Cancionero musical de la provincia de Alicante* (1974a). Posteriorment en faria un de característiques similars referit a la província de València (*Cancionero musical de la provincia de Valencia*, 1980), també aparegut gràcies a una beca atorgada ara per la Fundación March l'any 1974, i publicat per la Institució Alfons el Magnànim; i, igualment, faria un recull per a la província de Castelló (1990) amb la col·laboració de Ricardo Pitarch, Jose Luis López i Maria Teresa Oller. Amb més de tres mil cançons curiosament transcrits, amb una breu memòria i una classificació conscienciosa, es tracta d'una tasca volcànica, una de les més grans mampreses gairebé per una sola persona, amb una voluntat abastadora de tot el territori valencià. És per això i pel fet de dependre en darrera instància (si més no en els dos primers cançoners) de fons institucionals que entenem que aquests materials també tenen un caràcter institucional.

En el terreny del cançoner només resta remarcar la figura del folklorista nord-americà Alan Lomax (1915-2002). Aquest músic començà a recórrer el món a partir dels anys 50 fent enregistraments sonors de música folklòrica d'arreu del món a través d'entrevistes amb la gent dels pobles. El seu arxiu ha estat digitalitzat i està mantingut actualment per l'Association for Cultural Equity.²⁴ Entre les visites, dutes a terme entre el 5 i el 7 d'agost de 1952, Lomax va entrevistar-se amb gent dels pobles de Vilanova de Castelló, Tavernes de la Vallidigna i de la ciutat de València, amb vuit, cinquanta-set i set enregistraments, respectivament, que inclouen cançons de tota mena en català i en castellà (algunes no folklòriques) i algun document sonor no musical (conversa espontània).

Es pot apreciar ben clarament que va ser el terreny del folklore musical el més treballat durant els anys del franquisme, perquè, de fet, hi era promogut com una contribució regional per al conjunt del folklore musical espanyol. Molt menys productiva va ser, malauradament, la tasca de compilació en els altres gèneres folklòrics; tanmateix, amb el temps ha esdevingut icònica i referencial. Ens referim a l'obra d'Enric Valor i a la de Manuel Sanchis Guarner.

De bell antuvi convindria no passar per alt un fet que ha de resultar, com a mínim, suggestiu: l'un és conseqüència de l'altre. Segons va confirmar públicament Valor mateix, ell assistia a les conferències que Manuel Sanchis Guarner pronunciava sobre rondallística, i això va ser el que el va fer acabar de decidir-se per treballar aquest camp (Serrano, 96, 98). Malgrat les dificultats que presenta estudiar la seva obra des d'un punt de vista folklòric, no hi ha cap dubte que Enric Valor i Vives (Castalla, 1911 – València, 2000) és el rondallista valencià més conegut i amb més i millor recepció i repercussió en la folklorística valenciana, sobretot per l'impacte per als ensenyants-folkloristes valencians a partir dels anys 80 i pel vast estudi que s'ha fet de l'obra. Els seus rondallis són diversos: *Rondalles valencianes* (I, 1950; II, 1951; III, 1958), *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes* (I, 1964; II, 1970) i, amb la versió que podem considerar com a definitiva, republicades en l'*Obra literària completa* (I, 1975; II, 1976). Compta amb diverses reedicions, traduccions i adaptacions, la primera de les quals, sota la selecció i el criteri de Joan Sales, aparegué en *Rondalles gironines i valencianes* (1951). Oriol (2011) ha situat l'obra de Valor dins del marc de la rondallística catalana i valenciana com un *literat-folklorista* (com ho és, per exemple,

²⁴ La base de dades dels enregistraments, així com altres informacions, és consultable al web <<http://www.culturalequity.org/>>.

Antoni Maria Alcover a les Illes Balears), en tant que hi ha una voluntat claríssima de fer literatura (per això *litterat*) però també ell mateix ha aportat dades molt importants i significatives sobre la procedència dels relats i sobre el treball de camp que dugué a terme (i per això *folklorista*), sobretot en el seu prefaci al primer volum de l'*Obra completa* (1975), encara que inclogué notes sobre el lloc de recol·lecció en tots els rondallaris. La majoria de les rondalles de Valor tenen una procedència clarament oral i d'arguments compartits amb els recollits per altres folkloristes del domini lingüístic, amb una ampliació especial pel que fa a les rondalles meravelloses, que havien rebut molt poca atenció pels folkloristes valencians precedents. Tant des d'un punt de vista metodològic i estilístic com des d'un punt de vista històric, Valor és un pont entre els folkloristes valencians de la generació anterior (bàsicament, Francesc Martínez i Adolf Salvà) i els de la generació següent (sobretot, els rondallistes que comencen a publicar a partir dels anys 80), que el prendrien com a referent, però reduirien el pes de la recreació literària en benefici d'un estil més abstracte i, sovint, amb més dades de recol·lecció folklòrica.

Quant a Manuel Sanchis Guarner (València, 1911-1981),²⁵ estariem davant del primer folklorista valencià no músic que dota el folklore d'un rigor científic precís i escrupolós —finalment. Format en l'escola menendezpidaliana, col·laboraria en l'elaboració de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* i després en el *Diccionari català-valencià-balear* al costat de Francesc de Borja Moll. Gràcies a aquestes col·laboracions aprendria els mètodes de la dialectologia i la filologia, compartits en bona mesura amb el folklore; aquesta recerca, a més, aniria de la mà de l'interès per la cultura popular, l'atenció a la qual ja recomanava Menéndez Pidal i formava part, de fet, del *Diccionari català-valencià-balear* des dels inicis amb mossèn Alcover. Entre els anys 30-50 Sanchis publica els seus primers articles sobre "locucions tòpiques valencianes" (1936, 1943, 1955-1958) que després s'integren en *Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (tres primers volums de 1963, 1965 i 1968; reeditats en l'*Obra completa* l'any 1982; quart volum, pòstum, editat per a l'*Obra completa* l'any 1983); també publica un primer estudi sobre els refranys valencians (1945) que després es convertirà en el *Calendari de refranys* (1951); així mateix, manifesta interès pel cançoner nadalenc amb un *Cançonet valencià de Nadal* (1960), revisat i ampliat l'any 1973. Totes aquestes obres folklòriques presenten un tret en comú: són una sistematització, selecció i classificació rigorosa i documentada d'un conjunt de recopilacions folklòriques prèvies a les quals Sanchis afegeix materials provinents de fonts orals que ell mateix coneix i documenta. Es tracta de treballs madurats amb el temps, continuats al llarg de la vida, reflexionats. A banda d'aquesta tasca, convé assenyalar el seu paper de prologuista en el segon volum de *Meravelles i picardies* d'Enric Valor (1970), reproduït en l'edició del primer volum de l'*Obra completa* (Valor 1975), en què documenta diversos reculls d'interès per al folklore. Per últim, és important reconèixer-lo com l'iniciador d'una línia de la folklorística valenciana que es desenvoluparà més clarament en el període posterior: la recuperació i l'edició de textos folklòrics antics, en el seu cas *Coses de la meua comarca (la Marina)*, de Francesc Martínez (1970), una selecció i ordenació de materials dels tres volums de *Còses de la meua terra*. Amb això, retia un petit homenatge —i reivindicava— Francesc Martínez, un folklorista que hagué conegut en vida gràcies al seu oncle, el canonge i erudit Josep Sanchis Sivera, prohoms de la Renaixença valenciana.

Conscient de la urgència de la recol·lecció, Sanchis va retreure als renaixentistes la

²⁵ Vegeu-ne una biografia brillant en Cortés (2002), que hem estudiat en Vidal (2015a), on conclou que el perfil folklòric de Sanchis es pot dilucidar perfectament gràcies a la seva recerca.

poca atenció a la recollida de materials folklòrics. A més, al llarg dels seus estudis i sempre que en tingué ocasió, Sanchis defensaria fermament la conveniència de la recerca folklòrica i negaria l'existència de temes menors, tot fent entendre que la validesa d'un treball acadèmic no ha de raure en la matèria, sinó en la metodologia i el rigor que s'hi aplica. Gràcies a això, l'estudi del folklore al País Valencià havia de prendre, necessàriament, valor, prestigi, consideració i rigor. Unes característiques que trobarem com més va més desenvolupades en l'etapa següent d'aquesta història del folklore.

1975-Actualitat. Difusió, divulgació i recerca

Tot i la inevitable manca de perspectiva que hom adquireix en la valoració de processos, moviments i obres recents en el temps, no és sobrer traslladar-ne ací una aproximació que pugui donar compte d'alguns dels principals punts que s'hi han esdevingut, a fi d'entreveure de quina manera han acabat evolucionant els fets. És evident que l'arribada de la democràcia i d'una nova legislació, amb un nou context social i cultural, havia de suposar un salt qualitatiu i quantitatiu en els materials d'interès folklòric. L'eclosió d'aquests materials ens fa impossible oferir una documentació detallada, però sí que és interessant observar-ne les tendències principals.

L'aparició de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià (1983), l'escola valenciana i la necessitat de canvi educatiu que es materialitzaria en els moviments de renovació pedagògica implicaria una actualització de la concepció de la didàctica i començaria a plantejar la potencialitat dels materials folklòrics pel seu valor educatiu, ben especialment per a l'ensenyament de la llengua catalana i la literatura. Les escoles de formació del professorat també contribuirien a canviar aquest panorama educatiu, i és així com es descobreix la figura d'Enric Valor, se'n fan les adaptacions de les rondalles i es treballen a l'aula de maneres ben diverses. A partir d'aquest moment, pels anys vuitanta, començarien a florir tot d'autors que, amb una perspectiva més o menys didàctica, escolar o adaptada a un públic infantil i juvenil, recopilarien el folklore del seu entorn (especialment les rondalles).²⁶ Aplecs com els de Josep Bataller (1981, 1986, 1997, 1999, 2001), M. Àngels Diéguez *et al.* (1999), Tomàs Escuder (1983), Tomàs Escuder i M. Teresa Ramos (2005), Joaquim González Caturla (1985, 1987), Joaquim González i Jordi Raül Verdú (2006), Pepa Guardiola (1988a i 1988b), Marisa Lacuesta (1980), Chimo Lanuza i Joan Salvador (1989), Empar Martínez (2001), Josep V. Martínez (1999), Maria Teresa Oller i Vicent Ramon Calatayud (1994), M. Dolors Pellicer (1990), Mari Roig Vila i Rosabel Roig Vila (1999), Leonard Torres i Llorenç Giménez (1993 i 1994) o Jordi Raül Verdú (2001) són només alguns exemples d'aquesta generació d'ensenyants-folkloristes, molts d'ells encara en actiu en aquest camp. En aquest corrent caldrà inscriure, també, el projecte dels Tallers de Música Popular (vegeu Bataller, 2015), un projecte escolar de recollida de música popular des de l'escola, impulsat per la Conselleria de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana, que tindria com a fruit la Fonoteca de Materials, la col·lecció discogràfica en què s'editaren.

Lligat amb aquesta voluntat divulgativa del folklore hi ha altres obres de difusió i divulgació del folklore valencià no necessàriament vinculades a l'educació, de vegades més enfocades a la recerca. En aquest sentit, té un paper central la col·lecció "La Farga" d'edicions del Bullent, que edita llibres sobre cultura popular valenciana, principalment com a resultat de premis d'investigació com els Bernat Capó de difusió de la cultura popular. Són especialment interessants per a l'etnopoètica els volums de Monferrer

²⁶ Ho hem estudiat en Vidal (2014).

(2004), Gilabert (2004), Borja (2005), Puig (2010), Monferrer (2015) i Esteve (2016). També és interessantíssim, per a l'estudi del cançoner, el treball de Fermín Pardo i José Ángel Jesús-María [2001], que inclou un repàs fonamentalment bibliogràfic per les principals recopilacions i publicacions sobre folklore musical valencià des del segle XIX, incloent-hi arxius sonors i discografia.

L'arribada de la democràcia, l'aparició d'estudis etnogràfics i filològics i la subvenció de treballs de recerca folklòrica desembocarà en l'aparició de reculls folklòrics amb perspectives metodològiques punteres, tant en el treball de camp i la compilació com en la investigació. Pensem, sobretot, en el recull de Limorti i Quintana (1998), un dels pocs aplecs sobre la subcomarca murciana de parla catalana del Carxe, o el de Guardiola i Beltran (2005), sobre el poble de Bolulla (la Marina Baixa): es tracta de dos exemplars d'una metodologia acuradíssima i gairebé única en l'edició, transcripció, classificació, estudi i documentació dels materials aplegats.

Convé recordar, també, que durant aquest període es publicarien alguns dels treballs de Salvador Seguí i la segona i la tercera època dels *Cuadernos de música folklórica valenciana*, per exemple, a banda de l'*Obra completa* de Manuel Sanchis Guarner. Com havíem avançat, Sanchis Guarner havia iniciat l'any 1970, amb *Coses de la meua comarca (la Marina)*, una línia que s'anirà desplegant al llarg d'aquesta etapa: l'edició, reedició o recuperació de documents folklòrics antics. És el cas de la reedició facsimil de *Còses de la meua tèrra* de Francesc Martínez (1987 i 2012); l'edició i l'estudi de *De la marina i muntanya* (Salvà, 1988) de Rafael Alemany; l'edició i l'estudi del *Llegendari valencià* de Francesc Martínez (1995) de Josep M. Baldaquí; l'edició d'una part de les *Cançons de Cocentaina* de Joaquim i Just Sansalvador (Centre d'Estudis Contestans, 1998 i 2007); l'edició i l'estudi de les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens (Borja, 2016a), etc.

La recerca folklòrica, l'inventari i la catalogació científica dels materials és, així mateix, una de les preocupacions més notables de l'etapa. Ja era visible en els Tallers de Música Popular, que incloïen quaderns i fitxes orientatives, enregistraments sonors i un repartiment planificat de les campanyes pels pobles valencians. Semblantment, la base de dades Canpop/Anapop, un projecte que combina educació i recerca, recull milers de transcripcions de cançons i folklore narratiu de les comarques del sud valencià (Borja 2016b). En el terreny de les rondalles, convé destacar la catalogació dels rondallaris valencians en la base de dades en línia RondCat, que ha permès l'estudi científic de la rondalla valenciana,²⁷ així com l'antologia, catàleg i estudi de les rondalles valencianes de Rafael Beltran segons l'índex ATU (2007), una de les peces clau de tot aquest període per la rigorositat i la repercussió científica.

Aquests treballs apunten clarament a un terreny més especialitzat, doncs, que és una de les altres línies que defineixen aquest darrer període. A partir dels anys 90 les universitats valencianes acullen investigadors interessats per l'estudi del folklore que, a partir dels anys 2000, comencen a establir vincles amb les altres universitats del domini lingüístic. Molts d'aquests investigadors, al costat d'escriptors i docents amb inquietuds pel folklore, es coordinen a través del Grup d'Estudis Etnopoètics, sota l'empara de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Les recerques de Maria Conca sobre fraseologia (encara que enfocades sobretot des d'una perspectiva lingüística), de Josep Maria Baldaquí sobre l'obra de Francesc Martínez, de Rafael Beltran i Jaume Albero sobre rondallística, i d'Alexandre Bataller o de Joan

²⁷ Carme Oriol i Josep Maria Pujol publicarien un primer catàleg de la rondallística catalana l'any 2003, que traduirien a l'anglès i actualitzarien segons l'índex de rondalles internacional d'Arne-Thompson-Uther (ATU) l'any 2008, cosa que donaria visibilitat internacional als nostres rondallaris.

Borja sobre aspectes molt diversos del folklore són només alguns exemples del tractament científic d'aquests estudis. És així que es començaran a fer esforços no només per l'inventariat, la catalogació i la classificació dels materials, sinó també per l'estudi d'aquests materials i per d'adopció gradual d'uns criteris terminològics conjunts,²⁸ una tasca que tot just està en procés.

Conclusions

En aquesta panoràmica de la folklorística valenciana hem diferenciat quatre grans períodes a partir de criteris relatius al context historicosocial, cultural, literari i de producció i seguint algunes de les propostes per a altres històries del folklore. Hem distingit un primer bloc, entre 1873 i 1912, en què pràcticament no hi trobem folkloristes pròpiament dits sinó primeres aproximacions, dubtes, vacil·lacions i la perspectiva del fet folklòric com quelcom estretament lligat a la literatura i l'entreteniment, amb l'excepció dels primers reculls de cançons populars valencianes amb transcripció musical. Amb l'aparició, l'any 1912, de *Còses de la meua terra* de Francesc Martínez i Martínez es dona el tret de sortida a una presa de contacte amb el folklore com a disciplina diferenciada, dotada d'una tècnica i d'uns procediments. En aquest segon bloc s'iniciaran els primers intents de fomentar la recerca folklòrica des de les institucions, i al País Valencià tindran un interès especial les col·laboracions en els projectes de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i el Llegendari Popular Català, a banda de les iniciatives de la Societat Castellonenca de Cultura i de la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana. Amb l'arribada de la dictadura franquista i la mort, als anys 40, de dos dels principals folkloristes valencians del període anterior (Francesc Martínez i Adolf Salvà), es trunquen moltes de les mampreses prèvies, però des del règim (i això vol dir, necessàriament, des de la seva perspectiva ideològica) es fomenten altres iniciatives institucionals sobretot per a la replega de música folklòrica: les campanyes de la Sección Femenina, les de l'Instituto Español de Musicología i les campanyes coordinades des dels instituts d'estudis provincials (sobretot amb els *Cuadernos de música folklòrica*) seran grans exponents per a la recuperació —i fins i tot revitalització com a fet folklòric— de la música popular, que continuarien la tasca interrompuda de l'Obra del Cançoner. Fora del cançoner, les figures d'Enric Valor i Manuel Sanchis Guarner, tot i ser individuals, revestirien la recol·lecció folklòrica d'un prestigi mai vist al País Valencià, cosa que facilitaria la percepció i la fortuna d'aquests treballs en la generació posterior. A partir de 1975, la democràcia i el nou context social, cultural i educatiu fomentaria l'aparició d'ensenyants-folkloristes que engegarien sengles treballs de recol·lecció, normalment amb la vista posada en l'alumnat. Així mateix, es desenvoluparien diversos projectes, individuals o col·lectius, per a la difusió, la divulgació i la recerca folklòrica, amb pedres de toc com la catalogació de la rondallística valenciana o l'edició o reedició de materials folklòrics antics o exhaurits.

La valoració que podem fer-ne, doncs, és feliç: si bé amb uns inicis precaris, la folklorística valenciana ha sabut evolucionar i avançar a temps i posar-se al nivell dels altres territoris de parla catalana, crear sinèrgies, madurar projectes i consolidar una tradició. En un pla comparatiu, seran els gèneres narratius els menys treballats fins als anys 80, amb algunes excepcions notables (Francesc Martínez, Sara Llorens, Adolf Salvà, Enric Valor), per bé que això es resol satisfactòriament amb els rondallaris i els

²⁸ Fóra interessant, en aquest sentit, analitzar la fortuna del terme *etnopoètica* per part dels investigadors valencians: per exemple, *Papers d'etnopoètica* (Borja, 2014) seria la primera obra valenciana que inclou el terme en el títol i que no depèn directament de la recerca conjunta del Grup d'Estudis Etnopoètics. Vegeu-ne una aproximació a aquest tema per a tot el domini lingüístic en Oriol (2016).

llegendaris postvalorians. En canvi, és en el terreny del folklore musical i de la cançó on els valencians manifesten un interès clar des dels inicis —no en va, el primer document d'interès folklòric que hem documentat, de 1873, és musical. Tot i que fins a mitjan segle XX la recol·lecció musical dependria d'institucions no gestionades directament des de València (l'Obra del Cançoner, la Sección Femenina o l'Institut Español de Musicología), a partir de llavors els valencians prendrien les regnes i gestionarien les recol·leccions musicals, institucionalment o en grups col·laboratius (l'Institut Valencià de Musicologia i els *Cuadernos de música folklórica*, les compilacions de Salvador Seguí, els Tallers de Música Popular, la base de dades Canpop/Anapop...); en qualsevol cas, la participació dels valencians en la recollida del folklore és gairebé sempre encertada i copiosa. La raó pot ser doble: d'una banda, el fet que la major part de la recollida de materials musicals vinga orientada o guiada per una institució facilita molt la recerca i l'ús d'una metodologia adequada; de l'altra, el fet que la recol·lecció musical sol implicar formació extra, sobretot si es vol transcriure la part musical i no només la literària, deu haver forçat que siguen els especialistes (músics, [etno]musicòlegs) els que més i millor s'hi hagen dedicat.

En el terreny dels estudis sobre el folklore, per bé que en tindrem notables esforços de la mà de Francesc Badenes Dalmau i, sobretot, Francesc Martínez i Martínez, ben bé no serà fins a l'arribada de Manuel Sanchis Guarner que no hi haurà una reflexió freda i científica —alhora que reivindicativa— sobre el folklore. Aquesta línia, juntament amb la de la recuperació de materials inèdits o exhaurits, serà continuada, desenvolupada i ampliada per les generacions posteriors sobretot a través de la investigació universitària, encara que també naixeran diversos monogràfics gràcies a la convocatòria i l'edició de premis als treballs de recerca sobre cultura popular.

Obres citades

- Aguirre, Á. ed. *La antropología cultural en España*. Barcelona: PPU, 1986.
- , ed. *Historia de la antropología española*. Barcelona: Editorial Boixareu Universitaria, 1992.
- Ajuntament de Dénia & Institut d'Estudis Juan Gil-Albert. *El archivo III*, ed. facsímil. Alacant: Ajuntament de Dénia/Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1988 [1888-1889].
- Badenes Dalmau, F. *Mariola: llegenda del temps de les Germanies*. València: Estampa de Joseph Canales, 1987.
- . *Rondalles del poble*. Barcelona: Estampa de Francesch Badia, 1900.
- Baldaquí, J. M. *L'obra folklòrica de Francesc Martínez i Martínez*. Alacant: Ediciones microfotográficas de la Universidad de Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1996.
- Belenguer, E. *Jaume I a través de la història*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- Beltran, R. *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007
- Blasco Ibáñez, V. "La Torre de la Boatella. Llegenda." *Lo rat-penat. Calendari Lle mosi* (1883), 81-88.
- Bataller, A. "L'Arxiu dels Tallers de Música Popular. Una aportació al repertori etnomusicològic valencià des d'un projecte de recerca escolar." En À. Vergés i V. Vidal eds. *Etnopoètica: arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2015. 13-25.
- Bataller, J. *Contalles populars valencianes*, I. València: Institució Alfons el Magnànim, 1981.
- . *Contalles populars valencianes*, II. València: Institució Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions, 1986
- . *Rondalles i acudits valencians*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1997.
- . *Les rondalles valencianes*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1999.
- . *Rondalles de les comarques centrals valencianes*. Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 2001.
- Boïls, J. B. & E. Mut. *Cuadernos de música folklòrica valenciana. Tercera època, 4. Cançoner de Guadassuar*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- Borja, J. *Llegendes del sud*. Alacant: Edicions del Bullent, 2005.
- . "Sara Llorens i Carreres i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya: a propòsit d'unes *Llegendes alacantines* inèdites." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Arxiu de Tradicions de l'Alguer i Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2012. 105-135.
- . *Papers d'etnopoètica*. Alacant/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014.
- . "A propòsit de l'«Afexitó» d'Adolf Salvà al *Folklore valencià* de Francesc Martínez i Martínez." En À. Vergés & V. Vidal eds. *Etnopoètica: arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2015. 93-110.
- . *Les llegendes secretes de Sara Llorens*. Llegendes alacantines. Alacant: Universitat

- d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2016a.
- . "Canpop i Anapop: bases de dades en línia per a la difusió i la investigació etnopoètica." *Revista d'etnologia de Catalunya* 41 (2016b): 67-78.
- Calvo, Ll. *Historia de la antropología en Cataluña*. Madrid: CSIC-Departamento de Antropología de España y América, 1997.
- Centre d'Estudis Contestans. *Cançons de Cocentaina I. Recopilades l'any 1923 per Just Sansalvador i Cortés*. Cocentaina: Centre d'Estudis Contestans, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 1998.
- . *Cançons de Cocentaina II. Recopilades l'any 1924 pels germans Joaquim i Just Sansalvador i Cortés*. Cocentaina: Centre d'Estudis Contestans/Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Ajuntament de Cocentaina, 2007.
- Chover, A. *Cuadernos de música folklórica valenciana, 4-5. Canciones, danzas y pregones de Tabernes de la Valldigna*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia, 1951.
- Cocchiara, G. *Storia degli studi delle tradizioni popolari in Italia*. Palermo: Palumbo, 1947.
- . *Storia del folklore in Europa*. Torino: Edizioni Scientifiche Einaudi, 1952.
- Cortés, S. *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981). Una vida per al diàleg*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- Diéguez, M. À. et al. *Rondalles de la Marina*. Altea: Caixaltea/APA de l'IB Altea, 1999.
- Dorson, R. M. *American Folklore*. Chicago: University of Chicago Press, 1959.
- . *The British Folklorists. A History*. Chicago: University of Chicago Press, 1968.
- . *American Folklore and the Historian*. Chicago: University of Chicago Press, 1971.
- Escuder, T. *Contalles*. Castelló: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, 1983.
- . "Els folkloristes voluntariosos de Castelló." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer/Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2012. 85-91.
- Esteve, P. *Agres i dolces*. Alacant: Edicions del Bullent, 2016.
- Estrela, J. E. "L'última victòria. Un fragment d'un poema inèdit de Constantí Llobart." *eHumanista/IVITRA* 5 (2014): 94-109.
- Gilbert, G. *La llegenda de Manuel Garcia*. Alacant: Edicions del Bullent, 2004.
- Guardiola, P. *Contes de riu-rau (recull de contes populars de la Marina Alta)*. Xàbia: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert/Ajuntament de Xàbia, 1988a.
- . *El llop i la cogullada*. Xàbia: Ajuntament de Xàbia, 1988b.
- Guardiola, M. I. & V. Beltran. *Bolulla la caramulla. Cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*. Sant Joan d'Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2005.
- González Caturla, J. *Rondalles de l'Alacantí*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1985.
- . *Rondalles del Baix Vinalopó*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1987.
- González, J. & J. Verdú. *5 Rondalles*. Alacant: Ajuntament d'Alacant, 2006.
- Guichot, A. *Noticia histórica del folklore. Orígenes en todos los países hasta 1890. Desarrollo en España hasta 1921*. Sevilla: Hijos de Guillermo Álvarez, 1922.
- Lacuesta, M. *Recollim contes populars*. Sueca: Federació d'Entitats Culturals del País Valencià, 1980.

- Lanuza, Ch. & J. Salvador. *Conte contat. Contes i retalls*, I. València: Nova València, 1989.
- Limorti, E & A. Quintana. *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*. Elx: Institut de Cultura Juan Gil-Albert/Diputació Provincial d'Alacant, 1998.
- Llombart, C. *La copa d'argent: llegenda del segle XVI*. València: Emprenta de Joseph Ortega, 1887.
- . "La mort del Conqueridor. Llegenda del segle XIII." *La Renaixensa* 18, 37-40 (1888): 297-304.
- Marín, M. et al. *Los epistolarios de Julián Ribera Tarragó y Miguel Asín Palacios. Introducción, catálogo e índices*. Madrid: CSIC, Ministerio de Ciencia e Innovación, Gobierno de España, 2009.
- [Martí Gadea, J.]. *Ensisám de totes herbes ó ensart de cansóns valencianes y castellanés, refranys, dichos ó sentensies, endevinalles, brindis, col·loquis, cuentos, sosuits, sermons sens Ave-Maria, anècdotes, chascarrills, modes de mascles y de femelles y costums del temps d'abans y del d'ara*. València: Imp. de Chusé Canales Romá, 1891.
- [Martí Gadea, J.]. *Caps y senteners ó brosa casera mesclada en retalls de sastre, versos de pipa y fona y algunes cansons á la valenciana y castellana: tot tret d'ahon estava per un Sarvacho vell en pensaments de chove. Segon part del Ensisam de totes herbes*. València: Imp. de Chusep Canales Romá, 1892.
- [Martí Gadea, J.]. *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del gè, arreplegadas y ordenades per un aficionat, molt entusiasmat de tot lo d'ella*. València: Imp. de Antonio López y Compañía, 1908a [1906]. 2 vols.
- [Martí Gadea, J.]. *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la terra del gè, arreplegadas y ordenades per un aficionat, molt entusiasmat de tot lo d'ella. Apèndix ó afegitó*. València: Imp. de Antonio López y Compañía 1908b [1906].
- [Martí Gadea, J.]. *Folk-lore valenciá titulat Pitos y Flautes. Nòu ensisam de totes herbes correchit y aumentat*. València, 1914.
- Martínez, E. *L'any tururany... Narrativa oral al poble de Picanya. Rondallística, refranys, endevinalles i jocs de paraules*. Picanya: Ajuntament de Picanya, 2001.
- Martínez, J. V. *Conte contat. Rondalles populars de la Costera*. Xàtiva: Associació d'Amics de la Costera, 1999.
- Martínez i Martínez, F. *Còses de la meua tèrra (La Marina). Primera tanda*. València: imp. Manuel Pau, 1912.
- . *Còses de la meua tèrra (La Marina). Segona tanda*. València: Imp. Vives Mora, 1920.
- . *El folklore valenciano en el Don Quijote*. València: Imp. Vives Mora, 1922.
- . *Folklore valenciá. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*. València: Societat Valenciana de Publicacions, 1927.
- . *Còses de la meua tèrra (La Marina). Terça tanda i darrera*. València: Imp. Vives Mora, 1947.
- . *Llegendari valenciá*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1995.
- Marzal, Á. *Cuadernos de música folklórica valenciana, 11. Canciones y danzas de Oliva*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1961.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 14. Canciones y danzas de la comarca de Cocentaina*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1968.
- Massot, J. *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*, IV, fasc. I. Barcelona:

- Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- . *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*, v. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Monferrer, À. *El Romancer valencià (Antologia)*. Alacant: Edicions del Bullent, 2004.
- . *Bruixes, dimonis i misteris*. Alacant: Edicions del Bullent, 2015.
- Oller, M. T. *Cuadernos de música folklórica valenciana, 2. Danzas y canciones danzadas*. València: Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1951.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 10. Canciones y danzas de la Sierra Mariola*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1960.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 12-13. Canciones y danzas del Valle de Albaida*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1967.
- Oller, M. T. & V. R. Calatayud. *Contar i cantar: recull de narracions i cançons populars valencianes*. València: Lo Rat Penat, 1994.
- Olmos, R. *Cuadernos de música folklórica valenciana, 1. Canciones y danzas Onteniente y Bélgida*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1950.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 6. Canciones y danzas de Bocairente*. Valencia: Instituto Valenciano de Musicología/Instituto de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia, 1952a.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 7-8. Canciones y danzas de Morella y Peñíscola*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1952b.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 9. Canciones y danzas de Morella, Forcall, Todolella, Castell de Cabres*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo/Diputación Provincial de Valencia, 1959.
- Oriol, C. "Les rondalles d'Enric Valor en el marc de la rondallística catalana." En G. Luch & J. M. Baldaquí eds. *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2011. 95-109.
- . "Tipologia dels textos de narrativa folklòrica: de la transcripció a la recreació." En A. Bataller & M. Coll eds. *Literatura oral i educació: simbiosi i complicitats*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2014. 167-176.
- . "Els estudis d'etnopoètica en la cultura catalana." *Revista d'etnologia de Catalunya* 41(2016): 20-27.
- Oriol, C. i J. M. Pujol. *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2003.
- Oriol, C. i J. M. Pujol. *Index of catalan folktales*, FFC 294. Hèlsinki: Soumalainen Tiedeakatemia, 2008.
- Pardo, F. & J. Á. Jesús-María. *La música popular en la tradició valenciana*. València: Institut Valencià de la Música, Generalitat Valenciana [2001].
- Patxot, R. *Dietari*. Institució Patxot [1926-1938]. Consulta en línia [darrera consulta: abril de 2016]. Disponible en Internet: <http://patxot.espais.iec.cat/destacats-en-linia/dietari-institucio-patxot/>
- Pellicer, M. D. *Rondalles de la Marjal*. València: Camacuc, 1990.
- Picó, M. Á. "Teresa Matarredona Aznar, folklorista." *Revista de folklore* 185 (1996):

- 177-180.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana. Tercera época, 2. Cocentaina*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1999.
- . "Eduardo Ximénez Cos (1824-1900), patriarca de la investigación folklórico musical valenciana." *Revista de folklore* 274 (2003): 134-135.
- Pitarch, C. & A. Ferrandis. *Cuadernos de música folklórica valenciana. Tercera época, 1. Aldaia: Canciones infantiles del ciclo anual*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1998.
- Prats, Ll. *El mite de la tradició popular: Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- . "Els estudis etnogràfics a Catalunya." En Ll. Calvo ed. *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya/Departament de Cultura, 1990. 70-76.
- . "Els reculls folklòrics de la literatura de tradició oral." En *De la literatura popular a la literatura culta*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991-1992. 5-28.
- . "Invention de la tradition et construction de l'identité en Catalogne." En D. Fabre, ed. *L'Europe entre cultures et nations*. París: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1996. Consulta en línia [darrera consulta: gener de 2016]. Disponible en Internet: <http://books.openedition.org/editionsmsmh/3907>
- Prats, Ll., D. Llopart & J. Prat. *La cultura popular a Catalunya: Estudiosos i institucions (1853-1981)*. Barcelona: Serveis de Cultura Popular, 1982.
- Puig, A. *Mengem i cantem. Cobles amb motivacions agrícoles i gastronòmiques*. Alacant: Edicions del Bullent, 2010.
- Pujol, J. M. "Folklore narratiu: la rondalla i la llegenda." En Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya ed. *De la literatura popular a la literatura culta*. Barcelona, Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, 1991-1992. 67-79.
- Ramis, A. *El folklore i l'etnografia a les Balears (segles XIX i XX)*. Palma: Documenta Balear, 2002a.
- . *Cultura popular i Nacionalisme*. Palma: Baltar, 2002b.
- Roca, R. *La Renaixença valenciana i el redescobrimient del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*. València: Denes, 2011.
- Roig, R. & M. Roig. *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1990.
- RondCat: cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Disponible en Internet: <http://www.sre.urv.cat/rondcat>
- Sala Giner, D. *Cuadernos de música folklórica valenciana. Tercera época, 3. Murla: cançons del meu poble*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2001.
- Sales, J. *Rondalles gironines i valencianes*. Barcelona: Ariel, 1951.
- Salvà, A. *De la Marina i muntanya (folklore)*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, Ajuntament de Callosa d'en Sarrià, 1988.
- Sánchez-Cutillas, C. *Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alteano (1866-1946)*. Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante, 1974.
- Sanchis Guarner, M. "Locucions tòpiques valencianes." *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* 18, 1 (gener-febrer, 1936): 1-21; 2 (març-abril, 1936): 33-48; 3 (maig-juny, 1936): 83-100; 4 (juliol-agost, 1936): 118-134.
- . "Folklore geogràfic de la comarca d'Alcoi." En J. Corominas ed. *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica, dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75e aniversari de la seva naixença*. Buenos Aires: Coni, 1943. 380-400.

- . *Calendari de refranys*. Barcelona, Barcino, 1951.
- . “Dictados tópicos de la comarca de Denia, Pego y la Marina.” *Revista Valenciana de Filología* v (1955-58): 7-62.
- . *Cançoneret valencià de Nadal*. València: Torre, 1960.
- . *Els pobles valencians parlen els uns dels altres, I*. València: l’Estel, 1963.
- . *Els pobles valencians parlen els uns dels altres, II*. València: l’Estel, 1965.
- . *Els pobles valencians parlen els uns dels altres, III*. València: l’Estel, 1968.
- . *Els pobles valencians parlen els uns dels altres, IV*. València: Eliseu Climent, 1983.
- . *Cançoneret valencià de Nadal*. València: Gorg, 1973.
- Seguí, S. *Cancionero musical de la provincia de Alicante*. València: Diputación Provincial de Alicante/Editorial de Música Piles, 1974a.
- . *Cuadernos de música folklórica valenciana, 16. Danzas y canciones danzadas de Lucena del Cid*. València: Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia, 1974b.
- . *Cancionero alicantino*. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, Diputación Provincial de Alicante, 1978.
- . *Cancionero musical de la provincia de Valencia*. València: Institució Alfons el Magnànim, Diputació Provincial de València, 1980.
- . *Cancionero musical de la provincia de Castellón*. València: Caja Segorbe/Caja de Valencia/Fundación Caja Segorbe, 1990.
- Sendra, D. *Cuadernos de música folklórica valenciana, 3. Canciones y danzas de la comarca de Pego*. València: Instituto Valenciano de Musicología/Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia, 1951.
- Serrano, R. *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*. València: Tàndem, 1995.
- Torres, Ll. & Ll. Giménez. *Rondalles de la Ribera*. València: Camacuc, 1993.
- Torres, Ll. & Ll. Giménez. *Rondalles meravelloses de la Ribera*. València: Camacuc, 1994.
- Valor, E. *Rondalles valencianes, I*. València: Torre, 1950.
- . *Rondalles valencianes, II*. València: Torre, 1951.
- . *Rondalles valencianes, III*. València: Torre, 1958.
- . Meravelles i picardies. *Rondalles valencianes, I*. València: L’Estel, 1964.
- . Meravelles i picardies. *Rondalles valencianes, II*. València: L’Estel, 1970.
- . *Obra literària completa, I*. València: Gorg, 1975.
- . *Obra literària completa, II*. València: Gorg, 1976.
- Verdú, J. R. *A la vora de la llar*. Alcoi: Marfil, 2001.
- Vidal, V. “L’escola en valencià i els ensenyants-folkloristes.” En A. Bataller & M. Coll eds. *Literatura oral i educació: simbiosi i complicitats*. Alacant: Grup d’Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l’Institut d’Estudis Catalans/Arxiu de Tradicions de l’Alguer, 2014. 63-75.
- . “Joaquim Martí i Gadea, Francesc Martínez i Martínez i Manuel Sanchis Guarner: tres folkloristes valencians biografiats.” En J. Espinós, A. Maestre & I. Marcillas eds. *La biografia a examen*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2015a. 113-126.
- . “L’obra folklòrica de Just Sansalvador.” En À. Vergés & V. Vidal eds. *Etnopoètica: arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d’Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l’Institut d’Estudis Catalans, 2015b. 193-209.
- . “L’etnopoètica en la Renaixença valenciana: contextualització i vinculació amb la Corona d’Aragó.” *Revista Internacional d’Humanitats* 33 (2015c): 53-62.